

Шугаєв А. В.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Тараба І. О.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

Ващенко Т. Ю.,

*викладач кафедри германської філології та зарубіжної літератури
Житомирського державного університету імені Івана Франка*

СОМАТИЧНИЙ СЕКТОР ЯК АНТРОПОКУЛЬТУРНА КОНСТАНТА НІМЕЦЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ ВНУТРІШНІХ ОРГАНІВ ЛЮДИНИ)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню соматичного сектору фразеологічного словникового фонду німецької мови. Аналіз фразеологізмів з соматичним компонентом як антропокультурної константи німецькомовної фразеологічної картини світу проводиться на прикладі внутрішніх органів людини. З'ясовано, що внутрішні органи грали в архаїчній наївній картині світу менш істотну роль. Їх використання у репрезентації різних аспектів сучасної картини світу менш регулярно та лімітовано переважно кількома сферами людського буття. Визначено, що виняток становить соматична одиниця Herz. Зазначено, що семантичне поле соматизмів є значним у будь-якій мові світу. Фразеологізми з соматичним компонентом демонструють високу фразеологічну активність. За підрахунками Райхштейна фразеологізми з соматичним компонентом складають до 20% усіх фразеологізмів сучасної німецької мови. В німецькій мові виділяються п'ять найбільш продуктивних соматичних компонентів, що обумовлено ясністю функцій даних частин тіла, легкістю їх алегоричного осмислення та розгалуженістю систем переносних значень. Серед найбільш частотних визначено соматичну одиницю das Herz У ході дослідження виділено 6 сфер, які представлені фразеологізмами з соматичним компонентом, які містять номінацію внутрішнього органу. Результати дослідження проілюстровано на прикладах. Досліджено, що в рамках мовної картини світу, що розвивається, соматизми зберігають свій статус поліфункціональних одиниць та репрезентують ключові концепти людської свідомості. Широке використання фразеологізмів з соматичним компонентом в експлікації різних аспектів картини світу зумовлено, з одного боку, доступністю, наочністю образу, що лежить в основі номінації, а з іншого боку, здатністю модифікаційних змін у дискурсивних умовах. Внутрішній світ людини, її почуття, реакції на те, що відбувається, репрезентуються метафорично за допомогою соматизмів: Herz (функціональне навантаження та розмаїття семантичних відтінків, що виражаються ним); Magen, Hals (концепт Огида), а також Nerven, Nieren (актуалізують деякі аспекти емоційного навантаження, спокою, занепокоєння).

Дослідження виконано в межах когнітивного, дискурсивного, психолінгвістичного та прагматичного підходу до опису культурної специфіки мов світу.

Ключові слова: соматизм, фразеологізм з соматичним компонентом, внутрішній орган людини, фразеологічна картина світу.

Постановка проблеми. В усі часи людина звертала увагу на своє тіло, але сьогодні воно стало проблемою, яка пов'язана з труднощами концептуалізації (осмислення) тіла. Не дивлячись на стрімкий розвиток тілесно-орієнтованих соціальних практик (моделей тіла та краси, бодібілдингу, нового відродження танцювальної та фізичної культури, шоу-програм, які маніфестують до природних та надприродних можливостей тіла, популяризації практик пластичної хірургії тощо), констатуємо потік різноманітних, неоднозначних поглядів та трансляцій соматичного об'єкту. Фразеологічні одиниці з соматичним компонентом (далі ФСК) поряд з мовною семантикою мають і культурну семантику, відображаючи тривалий процес розвитку культури певної національно-культурної спільності та репрезентуючи актуальні концепти. У межах картини світу, яка знаходиться в безперервному розвитку, соматизми зберігають свій статус поліфункціональних одиниць та транслуються як прийнятні в репрезентації ключових концептів людської свідомості. Широке застосування ФСК в репрезентації різних аспектів картини світу обумовлене, з однієї сторони, доступністю, наочністю образу, який лежить в основі номінації, а з іншої сторони, здатністю до модифікаційних змін у дискурсивних умовах. Спостереження над функціонуванням ФСК, що включають номінації зовнішніх частин тіла та внутрішніх органів, показало, що останні беруть участь у репрезентації актуальних концептів менш активно. Безумовно, це пов'язано з особливістю антропоморфного світосприйняття. Людське тіло в зовнішньому плані з ранніх етапів розвитку людства було більш зрозумілим з погляду наочності та функціональної значущості тієї чи іншої частини тіла, що зумовило і переносне використання

їх номінацій (наприклад, рука – орган діяльності, очі – орган зору та світогляду, рот – орган мовної діяльності тощо) [1]. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю подальшої розробки проблем німецької фразеології в межах когнітивної лінгвістики та сучасної фразеологічної теорії. Значний сегмент соматичної фразеології та різноманітність значень, що репрезентують ФСК, зумовлюють необхідність побудови класифікації концептів, які репрезентують соматичні фразеологізми, виявлення їх функціонування в дискурсі та встановлення закономірностей і сфер утворення нових ФСК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу привертають соматичні фразеологізми, тобто одиниці, до складу яких входять компоненти, що є назвами частин тіла людини (соматизми) (Ф. Вакк). Соматичні фразеологізми розглядалися на матеріалі окремих мов: української (О. І. Андрейченко, О. О. Селіванова), німецької (І. П. Задорожна, G. Gréciano, E. Piirainen), іспанської (О. Л. Толстова), англійської (Н. І. Андрейчук), естонської (Ф. Вакк) і в плані зіставлення різних мов: німецької й української (І. В. Грицюк), китайської та англійської (Ning Yu), слов'янських (Р. М. Вайнтрауб) та романських мов (Н. Я. Стрілець) тощо. Досліджено широке коло проблем, що має відношення до соматичних фразеологізмів: концептуалізація соматичного коду культури в українських фразеологізмах (О. О. Селіванова), вербалізація значення “характер людини” (О. Ю. Семушина), національно-культурний компонент семантики (G. Gréciano, E. Piirainen), структурні та семантичні (Н. Я. Стрілець), лінгвокогнітивні (О. Л. Толстова) характеристики, функціонування в текстах політичних дискусій (О. І. Андрейченко), образний потенціал соматизмів як смисловий центр формування фразеологізмів (Л. П. Дідковська) [1; 2: 3: 4: 5].

Мета цього дослідження полягає у вивченні особливостей функціонування ФСК, що містять номінацію внутрішнього органу на матеріалі мас-медійного дискурсу й побудови класифікації досліджуваних ФСК, залежно від сфери, що репрезентується.

Виклад основного матеріалу дослідження. Внутрішні органи відігравали в архаїчній наївній картині світу менш істотну роль. Їх використання у репрезентації різних аспектів сучасної картини світу менш регулярно та лімітовано переважно кількома сферами людського буття. Винятком є лексема *Herz*, що позначає орган, чия безперечна значимість у мовному плані відзначалася з давніх часів.

У ході дослідження було виділено такі сфери, представлені ФСК, які містять номінацію внутрішнього органу:

1. ФСК-репрезентатори фізичних характеристик;
2. ФСК-репрезентатори фізіологічних характеристик;
3. ФСК-репрезентатори, що характеризують властивості людини;
4. ФСК-репрезентатори ментальної сфери;
5. ФСК-репрезентатори емоційних концептів;
6. ФСК-репрезентатори соціальної сфери.

Проілюструємо результати нашого дослідження на прикладах:

1. Серед внутрішніх органів є орган, який відповідає за рух та фізичну активність: *Muskeln*. М'язова система відіграє провідну роль у сфері тілесної координації, тонусі людини, за нею визнається первинна функція в організації рухової діяльності. З соматизмом *Muskeln* у мас-медійному дискурсі

зафіксовано єдину фразеологічну одиницю, що репрезентує певний аспект фізичної характеристики людини: *seine/die Muskeln spielen lassen* (*пограти мускулатурою, продемонструвати силу*). Ця дієслівна ФСК характеризує ситуацію, коли один із комунікантів намагається справити загрозливе враження на опонента – насамперед демонстрацією своєї фізичної сили, а при метафоричному сприйнятті – сили та потужності як такої: "... *spielen lassen* [3] Незважаючи на те, що одиниця відноситься до розмовного стилю, текст, де вона зафіксована, – фінансово-економічної тематики. За допомогою фразеологізму категоризується економічна конкуренція між двома державами, в якій використовується, наприклад, демонстрація зовнішньої сили (не людини, а державної економіки). Таким чином, фізична характеристика присвоюється не тільки людині, але й абстрактним поняттям сучасної цивілізації (торгівля, фінансова ситуація), які персоніфікуються в мас-медійних текстах. Пропонована ФСК негативно-маркована, а її використання у першій особі призводить до експлікації іронічної конотації.

2. У сучасній німецькій свідомості концептуальне поле **ХВОРОБА ЛЮДИНИ** репрезентується за допомогою фразеологізму *einen Frosch im Hals haben* (*хрипити, у когось комусь у горлі*). Цей фразеологізм слід вважати частково ідіоматичним, оскільки у його складі переосмисленим є компонент *Frosch*, а одиниця *Hals* використовується у прямому значенні. ФСК *einen Frosch im Hals haben* як номінація хрипоти, болі в горлі використовується переважно в розмовній мові, проте функціонує також і в мас-медійних текстах, наприклад, в редукованій, номінативній формі в заголовку статті про застудні захворювання: *Frosch im Hals* [8].

3. Характеристика властивостей людини може здійснюватися за допомогою фразеологізмів із соматичним компонентом "*das Herz*". Так, наприклад, метафоричний вираз *ein gutes/warmes/weiches Herz haben* характеризує людину доброї, чуйної, здатної до співпереживання та розуміння. Цікавим прикладом, що характеризує властивості суб'єкта є фразеологізм *das Herz auf dem rechten Fleck haben* (мати розуму, правильну життєву позицію, знаходити баланс між розумом та почуттями). Наприклад: *Oder sind das die Jedi-Ritter - leicht ramponiert, aber mit dem Herzen am rechten Fleck?* [2]. У пропонованому контексті даний фразеологізм використовується в модифікованому вигляді (без дієслова та з прийменником *an* замість *auf*). Фразеологізм маркований позитивно.

4. ФСК *j-m etwas ans Herz legen* певним чином перетинається зі сферою ментального й означає звернути чиюсь увагу на щось, змусити задуматися про щось. Наприклад: *...legte er uns die Firma Steinmuller ans Herz* [7]. Фразеологізм "*etwas ist j-maus dem Herzen gesprochen*" (чиясь думка збігається з ідеями іншої особи, прочитати чиїсь думки). Ця ФСК означає, що одна особа висловлює те, що думає та відчуває інша особа. Номінація базується на символічному розумінні серця як органу-джерела думок та почуттів. Наприклад: *Der Beitrag... spricht mir aus dem Herzen* [5].

5. Німецькі ФСК, що містять компонент, що номінує внутрішній орган людського тіла, беруть активну участь у репрезентації емоційних концептів (*j-m ans Herz wachsen, die Nerven verlieren, an die Nieren gehen, auf den Magen schlagen*). Безумовно є домінуюча роль соматизму *das Herz* у репрезентації емоційних концептів ЛЮБОВ, РАДІСТЬ, СТРАХ тощо) [6].

Концепт ОГИДА в сучасній німецькій мові репрезентується на рівні ФСК з опорою на образ харчового розладу та його проявів. Тяжить, важко перетравлюється, *zum Hals heraushängen* – нудити, викликати блювотний рефлекс). Стан схвильованості або, навпаки, спокою характеризується в мас-медіальних текстах німецької мови за допомогою ФСК з компонентом *Nerven*: *auf die Nerven gehen* – діяти на нерви; *Nerven zeigen* – занервувати; *die Nerven verlieren* – занервувати, втратити самовладання; *die Nerven behalten* – залишатися спокійним, незворушним. Очевидно, що нерви людини як фізіологічний орган є регулятором його емоційного стану, фіксуючи на собі його найменші зміни [4]. Наприклад: *Marsel hat die Nerven behalten und dadurch nicht unverdient gewonnen* [5]; *An seiner Seite schritt der rote Oscar, doch der verlor schnell die Nerven und es kat zum ersten Kanzlerwechsel* [3]. Негативно маркованими є ФСК, чия образна структура містить інформацію про пошкодження (*Gehen Sie mir nicht auf die Nerven*), втрату (*die Nerven verlieren*), напругу (*Und wie immer in dieser Stern*), демонстрації нервів тощо. І лише спосіб збереження нервів у незмінному стані є основою позитивно-забарвленої одиниці (*Er behielt auch sonntags die Nerven*). Внутрішній світ людини, її почуття, реакції на те, що відбувається, репрезентуються метафорично за допомогою соматизмів: *Herz* (слід акцентувати увагу на функціональному навантаженні та різноманітності семантичних відтінків, що виражаються ним); *Magen, Hals* (що презентує насамперед через образ харчового розладу концепт Огида), а також *Nerven, Nieren* (що актуалізують деякі аспекти емоційного навантаження, спокою, занепокоєння тощо).

6. У межах цієї підгрупи слід виділити субстантивний парний фразеологізм *ein Herz und eine Seele*. Ця одиниця номінує абсолютне єднання, близькість між двома (і більше) людьми, їх нерозлучність. В основі номінації лежить виняткова цінність для релігійної людини таких понять, як серце і душа. А єдність між людьми – це насамперед єдність у серцях та душах (тут доречно нагадати про те, що серце європейською християнською свідомістю розглядається не лише як орган емоційного життя, а й як центр розумової діяльності). Таким чином, культурно-маркована ФСК з біблійним корінням втратила в секуляризованому світі первинний християнський зміст. Її функціонування у друкованих ЗМІ виявляється можливим для номінації форми відносин між політичними діячами: *Platzek und Stolpe waren längst nicht mehr her Herz und eine Seele* [3]. Розглянута ФСК використовується з негативно-оцінною конотацією й номінує припинення дружби, однакості між політиками, які раніше прекрасно розуміли один одного.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків. У межах картини світу, що розвивається, соматизми зберігають свій статус поліфункціональних одиниць та є активними в репрезентації ключових концептів людської свідомості. Широке використання ФСК у репрезентації різних аспектів картини світу зумовлено, з одного боку, доступністю, наочністю образу, що лежить в основі номінації, а з іншого боку, здатністю модифікаційних змін у дискурсивних умовах. Підґрунтям для розвитку теми є подальше детальне вивчення процесів формальної та семантичної модифікації ФСК німецької мови. Науково перспективним є дослідження функціональних можливостей ФСК у різних типах дискурсу.

Література:

1. Тараба І. О. "Соматичний код німецьких фразеологізмів (на прикладі соматизму "die Hand")". Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Випуск 49. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка, 2010. С. 212–217.
2. Тараба І. О. «Концептуалізація соматизму "das Herz" як репрезентатора кардіофразеології у сучасній німецькій мові». Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. Випуск 8. Луцьк: ВНУ імені Лесі Українки, 2010. С. 132–135.
3. Тараба І. О. «Соматичний сектор як антропокультурна константа німецької фразеологічної картини світу». Наукові записки. Серія «Філологічна». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22–23 квітня 2010 року «між культурна комунікація: мова – культура – особистість». Острого: Видав-во Національного університету «Острозька академія». Вип. 14. 2010. С. 228–231.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Довкілля-К, 2006. 711 с.
5. Duden in zwölf Bänden. Das Herkunftswörterbuch. Etymologie der deutschen Sprache. 4., neubearbeitete Auflage. Dudenverlag. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, Band 7, 2007. 969 S.
6. Duden in zwölf Bänden. Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik, 2020. 928 S.
7. Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik. Alphabetisches Wörterbuch mit Definitionen und Beispielen. Max Hueber Verlag. München, 1976. 565 S.
8. Reclam. Arbeitstexte für den Unterricht. Deutsche Sprichwörter und Redensarten. Für die Sekundarstufe herausgegeben von Wolfgang Mieder. Philipp Reclam jun. Stuttgart, 1979. 199 S.

Shuhaiev A., Taraba I., Vashchenko T. The somatic sector as an anthropo-cultural constant of the German phraseological picture of the world (Case Study: the internal human organs)

Summary. The article deals with somatic sector of the German phraseological picture of the world, to be exact with German phraseological units with a somatic component, which present inner organ of the people. It is determined that German phraseological units with a somatic component, which present inner organ, describe 6 conceptual fields that give an opportunity to describe all spheres of human life. The aim of this study is a general analysis of the phraseological units with a somatic component, which present inner organ, the identification of the content and volume of these phraseological units on the basis of mass media discourse. It was found that the internal organs played a less significant role in the archaic naive picture of the world. Their use in the representation of various aspects of the modern world picture is less regular and limited mostly to a few spheres of human existence. It was determined that the somatic unit Herz is an exception. It is noted that the semantic field of somatisms is significant in any language of the world. Phraseological units with a somatic component demonstrate high phraseological activity. According to Reichstein's calculations, phraseological units with a somatic component make up to 20% of all idioms in the modern German language. The five most productive somatic components are distinguished in the German language. It is due to the clarity of the functions of these body parts, the ease of their allegorical interpretation and the variety of figurative meaning systems. The somatic unit "das Herz" was identified among the most frequent. In the course of the study, 6 spheres were identified that are represented by phraseological units with a somatic component containing the nomination of an internal organ. The results

of the study are illustrated by examples. It has been studied that within the linguistic picture of the developing world, somatisms retain their status as multifunctional units and represent key concepts of human consciousness. The wide use of phraseological units with a somatic component in the explanation of various aspects of the world picture is due, on the one hand, to the accessibility and visibility of the image underlying the nomination, and on the other

hand, to the ability of modifying changes in discursive conditions.

The research was carried out within the cognitive, discourse, psycholinguistic and pragmatic approach to describing the cultural peculiarity of the world languages.

Key words: a somatism, a phraseological unit with a somatic component, a human internal organ, a phraseological picture of the world.